

Az 1981-ben publikált *Jézus menyasszonya* kötet negyedik darabjaként olvasható Hajnóczy Péter elbeszélése *A kecske* címmel.² A novella értelmezésekor két kiindulópont is választható: az egyik olvasat fokozatosan tárja fel a beszédmód, stilisztikai jegyek, az irónia alakzata és a felbukkanó szimbólumok egyre összetettebbé váló kapcsolati hálója által az interpretációs lehetőségek sorát, míg a másik megközelítésben az elbeszélés kötet- és életműbeli kontextusai alapozzák meg az értelmezési kísérletet. Jelen tanulmány ezen szempontok alapján igyekszik az eddigi szakirodalmi megállapításokhoz képest újat mondani.³

Egyes szám első személyű visszaemlékezést olvashatunk *A kecske* szövegében, amely aránytalanul hosszan ecseteli a narráció helyszínét és az ehhez képest igen röviden kifejtett tényleges cselekmény kontextusát. A kamaszodó fiú nyaralni megy anyjával a tanyájukra és a főhős hol fölötte állva a többi szereplőnek, úgy tűnik, hogy belelát azok gondolataiba, hol pedig csak bizonytalan találgatásait osztja meg a befogadóval. A bizonytalanságot fokozza az a folyamatosan megújuló ironikus hangnem, amely helyenként teljes mértékben dekonstruálja a szavak szótári jelentését, megrendíti az emberi kapcsolatokat vagy szerepek hagyományos értékelését az 1950-es évek magyar tanyai világába helyezett elbeszélésben. Ez a történelmi környezet állandóan játékba hozza a novella emelkedett stílusú beszédmódjának ellenpontjaként a korszak színlelésre és hazugságra épülő, hangzatos retorikáját, amelyben minden és mindenki a legtermészetesebb módon alkot egységet a rezsím elvárásai szerint. A novella első mondatához képest, amelynek nehezen lehetne cinikus vagy ironikus modalitást tulajdonítani, szinte észrevétlenül telepszik rá a későbbi mondatokra a kétség bizonytalansága. Amint az az értelmezés későbbi részeiből kiderül majd, nagyon is fontos jelképes értelmet tulajdoníthatunk ennek a finom iróniába bocsátkozó poétikának, amely állandó újraolvasásra és megkérdőjelezésre hívja az olvasót.

A fentiekből is következik az a lehetőség, hogy cinikus rendszer- és társadalomkritikaként olvassuk *A kecske* szövegét. Az, hogy az apa nem megy nyaralni a tanyára, ennek alapján azért érthető, mert a politikai döntések és érdekek bonyolult

¹ A tanulmányhoz szükséges kutatások elvégzését az ELTE BTK ISZTK valamint a MFB Zrt. Habilitas ösztöndíjai támogatták. A kutatások során a szegedi Hajnóczy-műhely tagjaként többnapos hagyatéki kutatást végeztem először 2010 telén, majd 2011-ben több ízben is, ennek köszönhető a tanulmányban szereplő filológiai utalások sora. A tanulmányban foglaltakat 2010-ben Kaposváron az Anyanyelvi Kultúráközvetítés című konferencián adtam elő. 2011 őszén a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Fialat kutatói tagozatának egyik vitáulése is tárgyalta jelen dolgozatot. Ezen a két alkalmon számos inspiratív megjegyzést kaptam, amelyeket köszönettel építettem be a dolgozat végső változatába.

² A novella szövegét a következő kiadásból idézem: HAJNÓCZY Péter *összegyűjtött írásai*, szerk. REMÉNYI József Tamás, Bp., Osiris, 2007 (Osiris Klasszikusok), 248–249.

³ Érdemben eddig csupán Németh Marcell monográfiája foglalkozott az elbeszéléssel, de – meglátásom szerint – ez a munka sem szentel elegendő figyelmet *A kecske* rövidege ellenére meglepően gazdag jelentésvilágának. (NÉMETH Marcell, *Hajnóczy Péter*, Pozsony, 1999, 132–133.)

összefonódásainak megtestesítőjeként tekint a nyaralás helyszínére és tulajdonosára a családfő. Az adjunktus politikailag lekötöztetve a családnak, miközben a rendszer eszméihez híven kubikus munkára fogja a történetben szereplő grófot és lányait. A társadalmi normák által szabályozott elfojtások kamaszkori felszínre töréseként értékelhető a narrátor-főszereplő részéről a lányok, illetve helyettük a kecske iránti promiskuis vonzódása. Világos, hogy miért említi a munkások közti termelési versenyt, miért a pikírt megjegyzés a sztrájkjogra vonatkozóan, a kecske antropomorf szerelmét pedig a nemesi osztályok iránti megbecsülés megsemmisítő kritikájaként is olvashatjuk. Ennek a megközelítésnek aligha vonható kétségbe a jogosultsága.

Vannak azonban olyan apró, de annál makacsabbnak tűnő mozzanatok a novella szövegében, amelyek arra hívják fel a figyelmünket, hogy érdemes továbbgondolni az eddigieket, akár azon az áron is, hogy az iróniát másodlagos beszédmódként ideiglenesen háttérbe szorítjuk, hogy a szavak és motívumok elsődleges, valamint kontextuális jelentései előtérbe kerülhessenek. Mit kezdhetünk ugyanis a már emlegetett nyitó mondatnál: „A tanyán nyaraltunk – ma már tudom, kegyelemből.” Miért éppen kegyelemből? Miért lesz ez a kifejezés még az előző olvasat fényében is legfeljebb könyörületté, amikor az „alamizsna” szóval kerül kapcsolatba a „kegyelem”. Ugyanígy rákérdezhetünk az „alamizsna” szó használatára is, hiszen majdnem annyira kiugrik a novella kifejezéstarából, mint a „kegyelem” szó. Miért nevezi patetikusán Atyámnak a narrátor saját apját, amikor ugyanazon bekezdés végén, nagyon finom nézőpontváltással, már – vélhetően az adjunktus szavajárásával – egyszerűen csak Öregnek titulálja ugyanazt a személyt. Kérdéses továbbá az archaikus „napszította” jelző használata, vagy motivikus szinten a kecske fehér homlokán található bagoly alakú folt említése. Ezek a példák, a teljesség igénye nélkül is, igazolhatják, hogy érdemes más megközelítésben is újraolvasni a novellát.

Ezen a ponton segíthet, ha elkezdjük a szövegközi kapcsolatok sorát számba venni és ezek mentén tágítjuk értelmezési horizontunkat. A kötetben belül még egy elbeszélés van, amelyben egy gróf szerepel, ez pedig a *Galopp*. A szereplők azonoságán túl, ahogy arra már Németh Marcell is utalt,⁴ a társadalomtól való elkülönülés és a kimondatlan vágyakon alapuló interperszonális kapcsolatok motívuma rokon *A kecske* grófjával. Ezen túl van még egy kapcsolódási pont a két „gróf-novella” közt, ez pedig a következő evangéliumi allúzió feltűnése mind a két szövegben: „Én nem tudtam követ vetni rá.”, illetve „Talán egy mozzanat volt az életében, amiért nem vethettek rá követ”.⁵ A házasságtörő asszony esetére utaló frazéma a szövegközi utaláson túl az ítélkezés és bűnhődés sajátos kérdésfeltevéseit idézheti fel a Hajnóczy szövegekben is. *A kecske* grófja mintegy kiérdemli sztahanovista munkamoráljával, hogy arisztokrata volta miatt a munkások vagy a narrátor megvessék. Így is csak látszólag érdemli ki a kubikusok tiszteletét, de a fiú elmondása szerint környezete nem nézi le a grófot. Ez a megengedő elismerés hasonlít a történetmondás alap-

⁴ I. m., 133.

⁵ A *Galopp*ban szereplő variáns is a Jn 8, 7 jézusi mondatára megy vissza. (HAJNÓCZY Péter összegyűjtött írásai, i. m., 255.)

helyzetére is, amely a nyaralás tényét akár úgyis értékelheti, mint egy könyöradományt, alamizsnát, amelyben a fiú családja részesül.

Az apa Öregként történő megnevezése a kötet első, *Temetés* című darabjának és az utolsóként álló, címadó *Jézus menyasszonya* regénynek a szövegét is megidézi, hiszen mind a kettőben vagy ezzel, vagy az „apa” titulussal emlékeznek meg a család-fő személyéről a főhősök, szemben a más szereplőknek, így például Csillának az apjáról is, akit az „Édesapa” kifejezéssel illet a *Jézus menyasszonya* narrátora.⁶ A kötet során mindig nagybetűvel szerepeltetett „Öreg”⁷ vagy az „apa” kifejezés helyett tehát egyedül *A kecskében* használja Hajnóczy az „Atyám” jelölőt a hős saját, egyes szám első személyű megnyilatkozásában. Szokatlansága miatt ez a tény különös súlyt adhat akár az egész kötetre nézve is, de elsősorban a most vizsgált elbeszélésre vonatkozóan, ezért az említeni kívánt szövegek közötti kapcsolatok utolsó és egyben legfontosabbnak mondható tételének felvetése előtt időzzünk el ennél a szónál és nyomában más, lényeges motívumoknál is.

Az „Atyám” szó közvetlenül a már említett első mondat után következik. Ha csak az első mondatot és a második mondat elejét olvasnánk, kevéssé számíthatnánk a novella tényleges folytatására: „A tanyán nyaraltunk – ma már tudom, kegyelemből. Atyám, aki a tanya tulajdonosából nem is olyan régen adjunktus urat faragott, nem nyaralt ott egy percet sem: ő nyilván érezte azt a furcsa kegyelmet irántunk, amely egyetlen okból nem válhatott alamizsnává”. A szóhasználat több ponton archaizáló, a biblikus nyelvet megidéző jellege a kegyelem, atyám és alamizsna szavakban érhető elsődlegesen tetten. Az első mondat befejezése és a második kezdete különösen is felerősíti ezt a szakrális hatást, amelyet azonban már a második mondatban megismételt „kegyelem” kifejezés „furcsa” jelzője is megkérdőjelez, ahogy a „tanya”, illetve az „adjunktus”⁸ szavak is legalábbis feszültséget teremtenek azáltal, hogy egyre konkrétan körvonalazzák az induló szöveg tér- és időbeli meghatározottságát. Ez a kettősség ugyan termékeny feszültséget okoz, de aligha számolhatja fel végérvényesen a szöveg szakrális utalásainak jelenlétét, ez pedig egyúttal meg is erősíti a novella helyét a *Jézus menyasszonya* kötet többi írása között, amelyek a cím és a címadó regény szövegének erőterében folytonosan gyürkőzni látszanak a szakralitás jelenségével. Akár a kötet egészének kicsinyített mását is észrevehetjük abban a mozgásban,

⁶ *I. m.*, 319.

⁷ A Hajnóczy-hagyatékban megtalálható, Göncz Árpádnak dedikált *Jézus menyasszonya* gépiratban eredetileg az „Öreg” szót kisbetűvel írták, amit Hajnóczy Péter utólag, kézzel javít át nagybetűs formára. Ez is azt bizonyítja, hogy tudatos poétikai eljárásról beszélhetünk ebben az esetben is.

⁸ Annak ellenére, hogy az adjunktus szó nyilvánvaló utalást hordoz a konkrét, orvosi posztra ebben a novellában, fontos felidézni a latin kifejezés etimológiáját, amely árnyalhatja a családi megbízás szerepét az elbeszélésben. Az *adiungo* szó participium perfectum passivi alakjából származó adjunktus kifejezés eredetileg az *ad* (oda, hozzá, mellé) prepozíció és a *iungo* (igába fog; köt, kapcsol, egyesít) ige összetételéből származik. Látható, hogy a szerepeltetett ige elsődleges jelentésében kapcsolódik a földműveléshez, hiszen az állatok munkába hajtásának aktusát fejezi ki. Ebben az értelemben tehát a társulnak vagy kapcsolatnak is fordítható szóösszetétel már előre jelzi azt, hogy a gyümölcsöt termő föld gazdájaként annak megművelésében része van annak, akit adjunktusnak titulálnak. Modernkori jelentésében a kórházi főorvos helyetteseként értendő az *adjunktus* szó, ami ezáltal annak is jelölője lehet, hogy a narrátor apja főorvosként intézte el, hogy helyettese ez a nőgyógyász legyen.

ahogy az apa személyének jelölői egyetlen mondaton belül három alakban felváltják egymást úgy, hogy az *atyából ő* lesz, aztán az *ő* névmás helyére az *Öreg* főnév kerül a mondat végén. Így a patetikus, archaizáló, szakrális kezdet után egy semleges, emberi viszonyt ki nem fejező jelölésen át az ironikus árnyalattal és kétes konnotációval bíró megnevezésig vezet az apára vonatkozó utalások íve. Ez az ív pedig, ha térben ábrázolható alakot ölthetne a metaforánk, egyértelműen a novella egészének nyitányaként és elővételezéseként is fentről lefelé futna, amennyiben az emelkedettségtől a bizonytalan és gyanúsításokat is tartalmazó kontextusba ágyazott záró *Öreg* kifejezésig jut el. Mintha a tömegvonzásnak vagy egy démoni lerántásnak engedne stílusában és a későbbiek során tematikájában is az elbeszélés. Emellett ez a folyamat reflexió tárgyává teszi a narráció időkezelését is, hiszen az élő apa–fiú viszonyt jelölő *Atya* kifejezéstől az *Öreg* szó önmagában is sajátos időbeliséget tartalmazó kifejezéséig a jelentől a múlt felé fordul az első bekezdés és vele a novella egészének az ideje is. Itt jegyezhetjük meg azt is, visszautalva a rendszerkritikus olvasat és az alapvető fontosságú ironikus hangvétel legitimitására, hogy a történetek háttérében álló '50-es évek végén már az a Kádár János az MSZMP és ezzel Magyarország vezetője is, akit a visszaemlékezések szerint eleinte csak közvetlen munkatársai, később egyre szélesebb társadalmi körben mások is „Öregnek” hívtak, ezzel is kifejezendő a Pártban uralkodó familiaritást.⁹ Amennyiben a novella apa-figuráját ennek alapján Kádár analogonjaként olvassuk, új megvilágításba kerül a rendszerellenesség, az adjunktussal ápolat ambivalens alá-fölé rendelt viszony vagy az utalás a fehérasztalos hatalmi pozícióra a műben. Ebből az aspektusból nézve pellengérré állított, propagandisztikus parabolává válhat és válik is a történetmondás felütése. Azáltal viszont, hogy az apának ez a hároból csak az egyik titulusa a narrátori szólamban, adekvát és mégis leszűkítő olvasathoz vezetne, ha pusztán Kádár-allegóriaként olvasnánk figurájáról az elbeszélésben.

Az apa és az adjunktus alakja az első bekezdés után nem véletlen tehát, hogy eltűnik, említésük híján csak az emléküik határozza meg az elbeszélés további részeit. Az egyik ilyen emlék azonban meghatározó, vezérmotívummá válik a szöveg későbbi részei során is, ez pedig az adjunktus foglalkozása. Megtudjuk ugyanis azt is az említett második mondatból, hogy a hivatalosan nőgyógyásként praktizáló adjunktus titkos abortuszokkal keresi a kenyerét. Előbb azt az információt közli velünk a narrátor, hogy nőgyógyász, majd közvetlenül utána azt, hogy törvénytelen magzatelhajtásokkal foglalkozik. Amikor ez utóbbival szembesülünk, akkor értékelődik át az adjunktus kifejezés, illetve az apa és az adjunktus közötti kapcsolat. Paradox módon visszajára fordul minden. Az előléptetés helyezkedéssé válik, az élet megmentőjeként számon tartott orvos egyszerre védtelen életek kioltójává lesz. Ha akarjuk, úgy is olvasható a szöveg, hogy a nők gyógyítása törvénytelen abortuszokkal történik az adjunktus szemlélete szerint. A gyógyítás így válik rontássá egyik tagmondatról a másikra. Mindehhez hozzájárul az a korábban már felvetett értelmezési lehetőség, hogy az apa nem más, mint a közvetlen kórházi főnöke a nőgyógyásznak, és ilyen minőségében sikerült adjunktust faragnia belőle. Akár így értendő az előléptetés, akár

⁹ Vö. HUSZÁR Tibor, *„Irgalmas” és ütemezett autodafé*, Mozgó Világ, 2006/5, 98–100.

az apa politikai hatalmának tudható be, a szöveg egyértelműen arról tanúskodik, hogy az apa tudatában volt a nőgyógyász tevékenységének, mielőtt kijárta volna számára az előléptetést. Ez a tudás egyrészt bűnrészessé is teheti, másrészt lehetőséget ad arra, hogy az információ birtokában ellenszolgáltatásokra tartson igényt. Ez a kontextusa tehát a családi nyaralásnak, amelyben továbbgyűrűzik az étellel és termékenységgel szembenálló halálnak és terméketlenségnek feszültséggel teli vetélkedése, akár az igazságot és a jogot ellenpontoszó törvénytelenység és elhallgatás ellentmondása. Ezzel elérkeztünk Hajnóczy Péter művészetének jellegzetes témáihoz és poétikai megoldásaihoz: a végeletekig feszített ellentétek összekényszerítéséhez és a soha fel nem adható, mindig reménytelennek bizonyuló igazságkereséshez.

A második bekezdésben feltűnik a volt gróf alakja, aki nemesi származása ellenére kétkezi munkásként dolgozik a tanyán. A leginkább a földmunkák terén jeleskedő gróf ahelyett, hogy birtokolná a földet, műveli azt. Ő vezeti a gazdaságot, ami azt jelenti, hogy gondozza a szántóföldet és ügyel a szőlő és más gyümölcsök termesztésére. A gróf novellabeli szerepében minden ellentmond a hagyományos arisztokratamodellnek, amint azt a narrátor külön ki is emeli a harmadik bekezdésben. Munkabírása, fizikuma, ízlése az ételek terén inkább a Rákosi-éra dolgozó ideálját testesíti meg, mint egy hajdani grófi család eszményképét. A többi munkás is becsüli, habár sohasem vegyül el közöttük, inkább elkülönül a kubikusok társaságától. Még lányait is a tanyán végzendő munkára fogja, ők kapálásukkal veszik ki részüket a tennivalókból. Ennek alapján itt is feszültség érzékelhető, mivel a gróf habitusa majdnem mindenben a munkásokéval egyezik meg, de akad néhány olyan vonás, amely szembemegy környezetének viselt dolgaival, és egyértelműen a grófi rang velejárójaként, nemesi, szuverén magatartásformaként értékelhető.

Ezek közül a különbségek közül elsőként az tűnhet szembe érdekességként, hogy az adjunktussal, előmenetelével és érdekeltségeivel vagy a kubikusok saját szerepüknek megfelelő helyzetével szemben a gróf történetéről semmit sem tudunk meg. Mielőtt felvette volna az adjunktus, már egyszerű munkásként dolgozott, arról azonban, hogy hogyan csúszott a társadalmi ranglétra alsóbb fokára, nem kapunk értesítést, legfeljebb a történelmi kontextusból következtethetünk rá, hogy a kitelepítések időszakában milyen sors jutott osztályrészül. Rangjához méltó tevékenységének elvesztése csatlakozik ahhoz a lefelé irányuló mozgáshoz, amelyre a novella első mondatának értelmezésekor kitértünk már.

A nemesi származás és neveltetés nyomaként megmarad azonban a nyelvtudás és a világirodalom ismerete. Amíg lányainak a francia társalgás segít a kapálásban, addig számára Shakespeare-citátumok mormolása ad lendületet a csákányozáshoz. Hajnóczy érzékletes játékot űz a nyelvvel, amikor a grófkisasszonyok és apjuk a földműveléséhez a szellemi műveltségből merítenek erőt.¹⁰ A testi és a szellemi szféra ebben a helyzetben nem egymás ellenében, hanem a másik kiegészítőjeként jelennek

¹⁰ A magyarban ugyan olyan jól kijön az etimologikus kapcsolat, amely a latin *colo* ige antik örökségének tekinthető, hiszen az ebből származó *cultura* szó jelentése az ígére visszavezethetően elsődlegesen szántás-vetést, földművelést jelent és csak azután a szellemi értelemben vett pallérozottságot, finomságot és műveltséget.

meg. A szellemi szférát az idegen nyelven túl nem véletlenül Shakespeare idézi meg, aki ezáltal nemcsak a saját nemesi származású, de álruhába bújt szereplőit, hanem általában az egész irodalmi és művészeti hagyományt is reflektálttá teszik *A kecske*-ben. A dolgozó nemesek nyelvi (ön)kifejezése és paralel módon a szántóföld gondozásának aktusa felveti a két entitás (nyelv és föld) közötti szimbolikus megfelelés lehetőségét is.

Most válik lényegessé az elbeszélés negyedik bekezdésének, korábban hivatkozott, második mondata: „Én nem tudtam követ vetni rá.” A János evangéliumában felhangzó eredeti mondatra történő utalás akkor nyeri el értelmét, ha a jézusi történet egészét mint közvetlen kontextust is hozzáértjük ehhez a citátumhoz.¹¹ Ez a történet pedig a házasságtörő asszonynak a története, akit azért cibálnak Jézus elé az írástudók és a farizeusok, hogy próbára tegyék, miként ítélkezik. Miután a középre állított asszony bűnét a mózesi törvényre hivatkozva a nyilvánosság előtt elmondják Jézusnak, ő lehajol, és ujjával írni kezd a földre. Amikor azok tovább faggatják a helyzet megítéléséről, felegyenesedik és kimondja a Hajnóczy által parafrazeált mondatot, majd újból lehajol azért, hogy írjon a földre. Ezek után a vének eloldalognak, majd a történet végén a házasságtörő asszony bűneinek megbocsátása következik. Az evangéliumi történet és *A kecske* motívumai között felfedezhető rokonság több ponton magáért beszél. A testiség bűne és az arról alkotott vádak megjelennek a fiú kecske iránti vonzalmában. Az, hogy a házasságtörő asszony a férje helyett mással szerelmeskedik, bizonyos értelemben – igaz, visszájára fordítva – a fiú történetében is megjelenik, aki a lányok iránt érzett vágyait a kecskén akarja kitölteni. És ebbe az analógia sorba állítható be az a szimbolika is, amely a grófék munkavégzéséhez köthető érintkezés nyelv és föld entitásai között, akár a jézusi néma,¹² földre író gesztus párhuzamként is felfogható. Krisztusnak, aki Isten fiaként kiüresítve önmagát emberré lesz, hasonló útja van, mint a grófnak az emberi társadalomban történő rangvesztésével. Sorsa, sajátos elkülönülése, sztrájkja és küldetés-ként megélt mindennapi munkája révén a gróf alakja megfeleltethetőnek tűnik Jézus egyszerre pantokrátori és szolgai karakterével. Ha ezt a szimbolikus olvasatot következetesen akarjuk folytatni, akkor egyáltalán nem lehet közömbös az a mozzanat, hogy a novella végén a fiú azzal magyarázza a kecske ellenállását a közösüléssel szemben, hogy a grófba szerelmes.

Ezen logika mentén oda jutunk, hogy ha feltesszük a kötet egészére érvényes kérdést, kicsoda Jézus és kicsoda az ő titokzatos menyasszonya ebben a szövegben, akkor azt a választ is kaphatjuk erre, hogy a gróf–kecske viszony feleltethető meg a címben jelölt szakrális vőlegény–menyasszony kapcsolatnak. A jézusi mondat para-

¹¹ Jn 8, 1–11

¹² Jézus némaságát nagyban árnyalja az a tény, hogy annak a negyedik evangéliumnak, amelyben egyedülként szerepel a házasságtörő asszony története az első sorai szintén páratlan jelenségként Krisztust Logosznak, tehát értelmes szónak nevezi az evangélista, aki a föld porából vett testté lesz (Jn 1, 1–5; 14). A szónak és a némaságnak, az emberi testnek (Krisztus ujjá) és a föld porának (melyből a test vétetett a Genézis szerint) gyönyörű párhuzamai ezek. Mindezt játékba hozza és rögvést át is írja a narrátor evangéliumi klisé megidéző gesztusa.

frázisa azonban, minthogy kimondója a fiú, és a grófra vonatkozik az kijelentés, éppen fordítva, azt is jelezheti, hogy a gróf az elítélt bűnös ember az őt körülvevő kubikus-farizeus közegeben. A fiú pedig az egyetlen olyan személy, aki nem akarja elítélni, ennek alapján tehát a gróf helyett a fiú alakja hozható fedésbe Jézusával, amely értelmezés szintén odavezet, hogy a kecske sajátos menyasszonyként olvasható, ebben az esetben a fiú párjaként. Az analogikus olvasat kétféle végkicsengése során csak a kecske-menyasszony társítás valamint a kubikusok–farizeusok kapcsolat látszik konstansnak az evangéliumi intertextus fényében. Természetesen számos motívum problematikusán férhet meg ebben a megközelítésben, illetve nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy éppen a tárgyalt negyedik bekezdés narratori „Fene tudja” felütése az, amely felszabadítja az olvasót az egyértelmű megfeleltetések kényszere alól, amikor a szimbólumok fokozatosan döntésre invitálják az értelmezőt.

Az elbeszélés címe miatt is különös fontossággal bíró kecske-motívum, amelynek értelmezését eddig sem kerülhettük meg teljesen, kétségkívül bonyolult poétikai funkcióval bír a szövegben. Induljunk el a novella hatodik bekezdésében feltűnő tej-motívumtól. A kettős beszéd korábban, az adjunktus előléptetésének kétes történése kapcsán már szóba került, itt azonban nyilvánvaló. A brigádok közti versenyt arra hegyezik ki, hogy a drága húsadagok csökkentéséért tejet adnak a munkásoknak, mert azt gondolta az egyik „fejes”, hogy a tejivástól kevésbé kívánják majd a húst az emberek. A szokatlan ötletből csak hazugság árán sikerül versenyt csíholni. Az első hazugság a beígért jutalom megszerzési motivációjának pszichológiájában áll, amennyiben, ami eddig mindennapos ételként rendelkezésére állt mindenkinek, az most jutalommal válik a munkások számára. Így látszólag felértékelődik, valójában elvész a húshoz való hozzájutás lehetősége.¹³ A hús megszerzéséhez vezető út pedig a tejivásé, amely tej, azáltal, hogy porból és vízből készül, szintén a hazugság retorikáját képviseli, ahogy a munkaversenyként elnevezett akció is inkább étkezési verseny a valóságban, nem pedig a munkavégző teljesítmények versenye. Semmi sem az, aminek látszik, a novellának ezen bekezdésére betetőzik a hazugság alakzata, amely a gyanús lekötözöttségekről beszámoló novellakezdetből, az életeket kioltó nőgyógyászon át, a földmunkás nemesekig tart. Senki és semmi sem az, mint akinek vagy aminek látszik.

A tej, a víz és a vér alapfolyadékknak számítanak, mivel ezek közvetlen velejárói az emberi vegetációnak. A tej meghamisítása azért feltűnő momentuma az elbeszélésnek, mert a nőstény kecske képes lenne tejet adni, ha termékeny lenne, ehelyett azonban műtejet készíttetnek a munkások számára. Ezzel a termékenységnak, bőségnak és végsősoron az élet továbbadásának szimbólumát hamisítják meg a műtej létrehozásával. A hamis eredmény pedig még jobban kiemeli ezek hiányát a novellában, nevezetesen a grófkisasszonyok és a kecske terméketlenségét, a munkások nincstelenségét és a fiú kielégületlen szexuális vágyát. A terméketlenség narratívájára korábban már utaltunk, de most újra felidézendő, hogy az adjunktus magzatelhajtá-

¹³ Az a tény sem közömbös, hogy a gróf úgy tiltakozik a műtej versenyszerű ivása ellen, hogy két pórias ételt, szalonnát és hagymát fogyaszt, amelyek nemcsak arisztokrata származásának nem felelnek meg, hanem a hústól való tartózkodással is szembeszegülnek.

sai is ezt a hangot erősítik fel a szövegben. Egyedül a szántóföld, a gyümölcsös termékenységeinek jelenléte ellenpontoszza az eddigieket. Itt jegyzendő meg az a baljós egybecsengés, amely a magok szántóföldbe történő, nem mellesleg a nemi aktust is felidéző, *elvetése* és a nőgyógyász közreműködése révén a magzatok *elvetése* között implicit módon meghúzódik a novella világában. Kimondatlanul, de mind a kettő jelen van, méghozzá egyidejűleg alakítva az elbeszélés háttérét.

A kecske adhatna tejet a tanyán dolgozóknak, mégsem képes rá. Amennyiben haszonállatként akarják tartani, leginkább a földmunkák végzésében és a tejadással segíthet a tanyasi világban egy nőtény kecske. Ha ezeket a szerepeket nem tölti be a szövegbeli kecske, akkor jogosan merül fel a kérdés, hogy milyen funkciót láthat még el ezeken kívül egy ilyen állat? Tekintettel arra, hogy a novellának csak a legvégén tűnik fel a kecske, annak ellenére, hogy az elbeszélés címe miatt folyamatos várakozás övezi a megjelenését, alakja lényeges záró motívumként értékelhető. Ha a kecskét olyan alakzatként olvassuk, amely mintegy kiasztikus formában jelzi a főhőstől induló beteljesületlen szerelmi/nemi vágyat a grófkisasszonyok irányába, igen röviden össze tudjuk foglalni a kecske novellabeli szerepét.

Megszakítva a kecske-motívum interpretációját, a munkaverseny kapcsán figyeljünk fel még egy jelenségre. A novellában szereplő munkaverseny, a kubikusok alakja, a gróf elkülönülése valamint a „fejes” által kitalált szabályozások egyaránt felidéznek a kötet ötödik elbeszélésének, az *Ösztönző elem*nek a szövegvilágát. A két novella összeolvasásakor a műtej és a fekália ösztönző eleme válik egymásnak megfelelővé. Az *Ösztönző elem* munkásainak a szellemi világgal való kapcsolata rokon vonásokat mutat a kubikusok és a művelt grófi család kapcsolatával. Mindez ismét azt erősíti, hogy a kötetkompozíció valóban több irányból is *A kecske* elbeszélésére irányul, és rajta keresztül vezet el a *Jézus menyasszonya* kisregényhez, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.

Vegyük most alaposabban szemügyre a kilencedik bekezdést: „Én ezt a kecskét akartam megkefélni a gróf elérhetetlen leányai helyett, akik hangosan nevettek rajtam. Istenem, ez a nevetés is jólesett: »észrevettek«.” Az egyes szám első személyű névmás most tűnik fel másodjára a szövegben, a megelőző alkalommal a házasságtörő asszonynak szóló jézusi mondat parafrázisakor használja a narrátor. Mind a két én-kifejezés magában hordja a kereszténység vagy akár az elbeszélés világának háttérében meghúzódó társadalmi elvárásokkal való szembenállást a szexuális kicsapongás normatív elítélése miatt. A fiú, akit kinevetnek a lányok, már a megalázásnak is örülni tud, ha annak végrehajtói a megkívánt személyek. (Nota bene: a megalázás jelensége a novella végén illeszkedik az ábrázolt kapcsolatok, társadalmi szerepek és a szóhasználat lefelé szálló ágának a képébe.) A legfontosabb kifejezése a bekezdésnek a „helyett” szó, mivel ez ad értelmet a kecske és a visszaemlékező fiú kapcsolatának. Mondhatni, a lányok helyetti alternatívaként válik egyáltalán jogosulttá a kecske szövegbeli jelenléte, hiszen a korábbiakban azt már megállapítottuk, hogy semmilyen más hasznót nem hoz a tanyán élők számára. Az, hogy a kecske létének értelme egy sajátos helyettesítésben fogalmazható meg, újabb biblikus utalást tartalmaz. A Leviták könyvének tizenhatodik fejezete írja le a zsidóság egyik legszen-

tebb ünnepének, a jom hakkippurimnak a szertartását, amelyben az év hetedik hónapjának tízedik napján a pap engesztelő áldozatot mutat be a nép bűneiért a szentek szentjében. A szertartás egyik első cselekedete az, hogy kiválasztanak két kecskebakot, amelyek közül sorsvetéssel az egyiket JHWH számára tartják fenn és egy bikával együtt levágják, hogy a vérével történő meghintés által végbemenjen a kiengesztelés aktusa. A másik kecskének a fejére ráteszi a pap a kezét, ezzel jelképesen a nép bűneit helyezve a kecskére, akit aztán a táboron kívülre vezet egy férfi, hogy ott megölje, és tetemét elégesse. Ezzel a kecske mintegy magára veszi az emberek bűnét, és lehetővé teszi, hogy bűnei miatt ne a népnek kelljen meghalnia. A helyettesítő áldozat vagy más néven *pharmakosz* toposza számos variáción átesve, de hosszú időn keresztül szolgált meghatározó témául a vallás, a gondolkodás és a művészetek számára, amint azt Northrop Frye is kifejtette már.¹⁴ A *kritika anatómiájának* sajátos felosztása szerint a *pharmakosz* a démoni világ jellegzetes velejárója, amely besorolás a biblikus háttérre vezethető vissza.

Az engesztelés napjának ezen rítusait a zsidóság valószínűleg a kánaánita kultuszból veszi át, amikor a negyvenéves pusztai vándorlás után letelepednek az Ígéret földjén. A földművelő kánaánita vallásban ugyanezt a helyettesítő áldozatot *Azazel*nek, a pusztaság démonikus istenének mutatták be, hogy ártó hatalmától mentesek maradjanak. Azazel démoni alakja a judaista kultúrában egy olyan negatív kultúrhőst jelenít meg (például Hénok apokrif könyve alapján), aki a férfiakat a háborúságra tanítja meg, a nőket pedig a magzatelhajtásra. Az eddigiek három ponton is csatlakoznak Hajnóczy novellájának világához: a földművelés kontextusa a biblikus kultuszhoz hasonlóan a novellában is megjelenik, a helyettesítés gesztusának a bűnnel való összekapcsolhatósága is paralel motívum, végül az *Azazel*nek tulajdonított magzatelhajtásra vonatkozó tudás átadása az, amely a novellabeli adjunktus eddig tárgyalt szerepének megértését gazdagíthatja. Az utóbbi párhuzamnak a jelentősége azért kiemelkedő, mert a bibliai értelemben vett bűnös státust *Azazel*nek adó zsidóság, mintegy viszontajándékként kapja meg a magzatelhajtás tudományát, ezzel pedig egy újabb bűn, a gyilkosság elkövetésének lehetőségéhez kerül közelebb. Az így kialakuló *circulus vitiosus*ban a kecske áldozati leölése az abortusz elővételezéseként is értelmezhető. Éppen a zsidóság hitében van különös jelentősége az erkölcsi okság értelmében annak,¹⁵ hogy a bűnös ember már itt, a földi életben elnyeri az isteni igazságszolgáltatástól eredő büntetést, amely jellegzetesen a terméketlenségben mutatkozik meg, legyen szó akár házasságról, akár földművelésről vagy állattenyésztésről. A terméketlenség és az élet kioltása a novella kecskéjének szimbóluma köré gyűjti az adjunktust, az elérhetetlen grófkisasszonyokat és a fiú kielégítetlen vágyát.

Azazel ószövetségi alakjának azonban a *pharmakosz* toposza mellett egy másik intertextuális vonatkozását is figyelembe kell vennünk, ez pedig *A Mester és Margari-*

¹⁴ Northrop FRYE, *A kritika anatómiája*, ford. SZILI József, Bp., Helikon, 1998, 43–46, 126–127.

¹⁵ Az erkölcsi okság működésképtelenségének polemikus fogadtatása Izraelben jól kiolvasható például a Hajnóczy számára is igen fontos (lásd *A parancs* mottója) Jób könyvéből, ahol Jóbbal szemben éppen az erkölcsi okság logikája szerint érvel a három barát. (Vö. RÓZSA Huba, *Az Ószövetség keletkezése. Befejezés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*, Bp., Szent István Társulat, 2002, II, 367–368.

taban szereplő *Azazello* alakja. 1977-ben (tehát a kötet első darabjainak megírásával közel egy időben) jelenik Magyarországon Szöllőssy Klára fordításában Bulgakov nagyhatású regénye, amely különösen kedvező fogadtatásra lelt a korabeli magyar értelmiség körében, hiszen a kommunista rezsim ördögi elnyomásának allegóriájaként is olvashatták ezt a regényt.

Amint arra már sokan utaltak a szakirodalomban, Hajnóczy Péter is elsők között szerzi be ezt a könyvet, amely rendkívül mély hatást gyakorol rá és későbbi írásaira is. A hagyatékban megtalálható könyvben egy-két laptól eltekintve mindenhol megtaláljuk Hajnóczy kék golyóstollal történő aláhúzásait. Ezen kívül a legfontosabbnak ítélt részeket külön is kiírja a könyv belső borítójára háromféle módon, mintegy további rangsorolást végezve a jelölésekkel: csak a lapszámot írja ki a kevésbé fontos helyeknél, az ennél fontosabbakat felkiáltó jelekkel és aláhúzással emeli ki. A legfontosabb lokuszokról pedig egy-két szavas tartalmi összefoglalót is ír a lapszám mellé. Az utolsó kategóriába tartozó kiemelések feldolgozásai tulajdonképpen kivétel nélkül megtalálhatóak Hajnóczy 1977 után megjelenő íásaiban. Ide tartozik például a „gyávaság” szóval megjelölt utalás a belső borítón, amely *A parancs* bulgakov mottójához utalja az olvasót. Ugyanígy emeli ki a következő bulgakovi részletet is Hajnóczy, ezúttal a belső borítóra a két felkiáltó jel után az „Azazel” szót írva: „A hold az ő arcát is megváltoztatta, idéten, rút agyara eltűnt, a hályog is hamisnak bizonyult. Mind a két szeme egyforma volt, üres, fekete, arca pedig hideg és fehér. *Azazél-Azazello* most felöltötte valódi alakját, a sivatag gyilkos démonaként jelent meg.”¹⁶ Azt a két részt, amit az idézetből kiemeltem, Hajnóczy egy ritkábban használt módon jelöli meg: két függőleges vonal közé fogja őket. Ugyan az egész harminckettedik fejezet meg van jelölve, a legintenzívebben az idézett bekezdést rajzolja körbe Hajnóczy, külön is kiemelve az említetteket. Ez a bekezdés az, amelyben utoljára jelenik meg *Azazello* alakja, akinek biblikus eredetét ezen a ponton egyértelműsíti Bulgakov.¹⁷ A Holdfénynél elválkozó *Azazello* újra a Leviták könyvében szereplő gyilkos, sivatagi démonná alakul át. Bulgakovnál *Azazel* az ördög szolgálatában áll tehát, ahogy az állatszimbólumok között a kecske is az ösztönvilág, a bujaság és a kéjvágy mellett a sátán manifestációjaként jelenik meg a nyelvhasználatban,¹⁸ a vallási hagyományban¹⁹ és, amint láttuk, a szépirodalomban is.

Ez a két jelenség a novella világában egymást erősítve ad ördögi színezetet a kecske karakterének. Ebben az értelemben a novellát fokozatosan a gonosz princípiuma felé haladó történetként is olvashatjuk, amelyben a kezdeti szakralitás nyomai egyre inkább háttérbe szorulnak a démoni motívumok túlsúlyához képest. Az, hogy a kecske kergetése „alkonyatkor”, tehát napszállta idején veszi kezdetét, szintén a sötétség birodalmának uralmát jelezheti, ugyanannak a sötétségnek a kezdetét,

¹⁶ Mihail BULGAKOV, *A Mester és Margarita*, ford. SZÖLLŐSSY Klára, Bp., Európa, 1977, 458. (Kiemelések tőlem: H. M.)

¹⁷ Természetesen Woland másik segítőjének, Behemótnak a neve is bibliai eredetű: Jób 40, 15.

¹⁸ Vö. „Az ördögnek kecskelába van” frazémával.

¹⁹ Jézus az apokaliptikus jövendölések során a végítéletet a bárányok és a kecskék szétválasztásának a képével írja le, ahol a bűnösök, elkárhozottak jelképe a kecske: Mt 25, 32.

amely *A Mester és Margarita* sátáni alakjait leplezi le a regényben. A Nap, az élet és a szentség tradicionális szimbóluma lenyugvóban, és felkelőben a Hold mint a sötétség princípiumának szeszélyes, mindig változó égiteste. A kecskét üldöző fiú mozgása párhuzamos a Nap lenyugvásával a sötétségbe. Amennyiben tehát az eddigiek alapján sajátos pokolra szállásként interpretáljuk az elbeszélést, akkor az egyre inkább elhatalmasodó ironia ennek a motivikus folyamatnak a beszédmódbeli kifejezéseként, performatív ördögi szólamként értékelhető, akárcsak Woland, Behemót és Azazello ironiája *A Mester és Margarita*-ban vagy Mefisztó megnyilatkozásai a Bulgakovot is ihlető *Faust*-ban. Narratológiai szempontból rokon vonásként említhetőek még Hajnóczy novellájának metaleptikus kiszólásai („ma már tudom”, „úgynevezett”, „mint tudjuk”, „elkülönült” és „fene tudja” kifejezései) Bulgakov hasonló retorikai fogásaival („ördög tudja”, „a magunk részéről hozzá kell fűznünk” és így tovább).

A *Biblia* a tipológiai szimbolizmus jegyében megfogant hermeneutikájának első példái között szerepel Szent Pál Zsidókhoz írt levelének több pontja is, amely Krisztusra és az ő népére vonatkoztatja a Tórában szereplő engesztelésnap pharizaeus-kultuszt.²⁰ Az apostol ezeken a helyeken a különféle ószövetségi helyettesítő áldozatok beteljesítőjeként állítja az Egyház elé Krisztusnak, az egyetlen áldozatnak, áldozati oltárnak és áldozatot bemutató főpápnak az alakját. Ha innen közelítünk az elbeszélés címszereplőjének a motívumához, radikálisan más eredményre jut a jelentéskeresésünk. A kecske ugyanis azáltal, hogy vérént ontja a nép bűneiért nemcsak antitípusa, hanem bizonyos értelemben archetípusa is lesz Krisztusnak, ezek szerint Krisztus és általa az abszolút szakralitás megjelenítőjeként is értelmezhető a kecske alakja a novellában. Annál is inkább indokolt lehet ez az értelmezés, mert az utolsó és egyben legfontosabb kötetbeli utalás *A kecske* szövegére éppen egy erre hajazó olvasati lehetőséget kínál föl a *Jézus menyasszonya* című regényben: „Aztán falun volt, valahol a Duna mentén; apja egy orvos barátjának szőlőjében nyaraltak. Ő amolyan kamaszodó fiú volt, és semmi egyébre nem emlékezett, csak az S...i lányokra, akiknek gróf volt az apjuk, és a gróf azzal kereste kenyerét, hogy villanyoszlopoknak ásott gödröket. (De ezt még álmában is tudta: ezekről az eseményekről kizárólag hallomásból tudhatott; de a két lány nagyon is élő volt álmában.)”²¹ Ezeket a sorokat a kötetzáró regény utolsó harmadában olvashatjuk. Egyértelműen *A kecske* rezüméjével állunk szemben a *Jézus menyasszonyában*, ami újabb érv mellett, hogy a regény szövegében érthetetlen vízióknak tűnő bekezdés a novella fényében világosan érthető utalássá lesz, ez által a kapcsolat által tehát újból megerősödik a kötetbeli szövegek egymásra utaltságának tézise is. (Világosan látszik mindez a *Jézus menyasszonya* első, teljes kéziratának a vizsgálatakor is, hiszen a segédjegyzetek között Hajnóczy hagyományos inzeráléval ellátva háromszor is feltűnik a regény főszövegének korábbi szakaszaiban „a kecske 2...” vagy a „KECSKEBASZÁS!! – FONTOS!!” megjegyzések révén *A kecske* című novella integrálásának írói szándéka.²²)

²⁰ Zsid 9, 11–28; 13, 10–13

²¹ HAJNÓCZY Péter *összegyűjtött írásai*, i. m., 326.

²² Lényeges filológiai adalék az, hogy a vázlatait is mindig gondosan datáló Hajnóczy az említett *Jézus menyasszonya* kézirat első dátumaként az 1978. május 10-ét nevezi meg. Ugyan a hagyatékban megtalál-

Felvetődik azonban a kérdés, hogy ebben a kicsinyítő tükörként funkcionáló bekezdésben miért nem szerepel maga a kecske? Annál is inkább érdekes ez, hiszen a regénybeli bekezdés és a novella nemcsak utalnak egymásra, hanem egyúttal értelmezik is egymást. Ennek értelmében nemcsak új, kiegészítő információkkal gazdagodik a regény bekezdésének elolvasása révén a befogadó (például a tanya lokalizálására vonatkozóan), hanem a lényeges momentumok felidézésével és mások elhagyásával egy sajátos lényegkiemelésnek is titulálhatjuk ezt az összefog(lal)ó gesztust. A fiú, aki mind a két szöveg főhőse a regényben, fikcionalitást kölcsönöz az irodalmi fikció világán belül azáltal, hogy álmodja azt, ami a novellában megtörtént vele.

A regény következő bekezdésében kezdetét veszi a *Jézus menyasszonya* híres imája, amelyet éppen *A kecskére* utaló bekezdésben említett Dunával indít a narrátor. Ennél is fontosabb azonban az, ahogy a végítéletet számon kérő második része az imának így szólítja meg a pantokrátor Krisztust: „Uram, te fekete kecske, ha volna igazság ezen a földtekén, miért nem lehetek én fehér vadász”.²³ Jézust tehát a kötet címadó regénye fekete kecskének nevezi, ezzel a metaforával, valamint az imát megelőző bekezdéssel játékba hozza *A kecske* elbeszélését. Ez pedig ismételtlen arra hívja az olvasót, hogy a regény megfelelő passzusát a novella háttérismeretével felértékelve értelmezze, hasonlóképpen a novellát vizsgálja meg a regény felől is.

Számunkra most az utóbbi szempont az érdekesebb. Ha Krisztusra a *Jézus menyasszonyának* főszereplője a kecske képét vetíti rá azok után, hogy megidézte a novella világát a regény hivatkozott bekezdése, akkor egyrészt magyarázatot találunk arra, hogy korábban miért éppen a kecske marad ki az értelmező-összefoglaló bekezdésből, illetve a novella világán belül is új jelentésárnyalattal kell számolnunk: lehetséges, hogy a novella és a kötet címében szereplő kecske, illetve Jézus személye egy és ugyanaz. Ez az értelmezési lehetőség egybevág azzal, amit Pál apostol Zsidókhoz írt levelében található pharmakosz-típusként láthattunk. Így érthetővé válik a novellában végig lebegtetett szakrális kifejezőmód és motivika jelenléte, azonban akad két olyan momentum, amelyekkel csak nehézkesen tudunk elszámolni ebben az esetben: a kecske nemével és színével.

A kecske ugyanis nőstény és nem bakkecske, ami egyrészt a pharmakosz kultuszra vonatkozó meglátásokat, másrészt Krisztusnak a novellabeli állattal való azonosítását bizonytalanítja el. Az pedig, hogy a regényben fekete kecskéről olvassunk, a novellában pedig annyit tudunk a színéről, hogy fehér homlokán bagolyszerű folt rajzolódott ki, még ha valamivel összeegyeztethetőbbnek is tűnik a nemi különbségnél, bizonyos mértékben szintén kizárja egymást.²⁴ Amennyiben ezen a ponton a zsidó-keresztény hagyomány nem tud továbbvezetni, térjünk ki az azzal párhuzamosan kibontakozó görög-római hagyományra.

ható egy korábbi datálású, nagyon rövid regényterv is, de abban még nem szerepel *A kecske* említése, emiatt csak annyit állapíthatunk meg biztosan, hogy a novella megírása 1978. május 10. előtti időpontra tehető, ha a regényben már hivatkozik rá.

²³ Hajnóczy Péter, *Összegyűjtött írásai*, i. m., 327.

²⁴ Paradox módon a kecske homlokának fehérsége Bulgakov *Azazeljének* a Holdfényhez hasonlatos fehér arcával rokon, ezért bár az ószövetségi helyettesítő áldozat bakkecskét említ, a homlokon található jel megint a pharmakosz kultusz bulgakovi interpretációja felé mutat.

Ennek alapjául az eddig még nem vizsgált, baglyot formázó folt szolgálhat a novellában. Jól ismert attribútuma ugyanis egy női istenségnek, Pallasz Athénének, illetve a latin kultúrában Minervának a bagoly, mint a bölcsesség jelképe. A jelentőségében talán csak Zeusz kultuszához mérhető Athéné-tisztelet a bölcsességen túl a mesterségek és a művészetek pártfogóját imádta az istennő személyében. A haszon- talannak és terméketlennek bizonyuló kecske a homlokán, tehát a test szellemi szfé- rájának tulajdonított részen hordja Pallasz Athéné attribútumát, ezzel pedig tükörképévé válik a grófék földművelés közben jelentkező szellemi művelődésének. A bagoly jelen kívül maga a kecske is Athénéhez rendelt állat, hiszen égiszének kecskebőr bevonata van. Ennél a kapcsolatnál természetesen gazdagabb hatástörté- nete van a kecske és Dionüszosz, illetve Pán alakja közötti összefüggésnek. Ebből mindössze a szőlőmetszés tudományát és a féktelen bacchanáliákra visszavezethető, felfokozott ösztönéletet és szexualitást emeljük most ki. A szőlőmetszés és általa a bortermelés kiindulását is a kecskeként megjelenő Pánnak tulajdonítják a görög mitológiában, ami a novellabeli tanyának mint *szőlőt termő* földnek adhat értelmet a kecske páni szimbólumán keresztül. Hasonlóképpen a fiú nemi vágyainak kecskére irányulása is, a korábbi „óvatos duhaj” kifejezés is a Pán- vagy a Dionüszosz- kultuszra vezethető vissza, amennyiben a kecskét az ő attribútumuként olvassuk. Ebben a kontextusban a kecske, első olvasásra, ironikus antropomorfizmusnak tűnő szerelme, talán pontosabb értelmet nyerhet azáltal, hogy az antik hitvilág gyakori mitológémiáját idézi fel, amikor egy állat bőrébe bújt istenség szerelmét jeleníti meg.

Ebben a megközelítésben ismét visszatérhetünk a novella kezdetén álló *kegyelem* szóhoz, amelyet a latinban a „gratia” szóval jelölnek, de ennél is fontosabb, hogy a görögben a „χαρις” kifejezéssel él az *Újszövetség* és nyomában a keresztény hagyomá- ny is. A *kegyelem* szó eredetijénél tehát váratlanul összetalálkozik a zsidó- keresztény hagyomány és a Khariszokat istenekként tisztelő görög hitvilág. A kharisz egyaránt jelent báj, kellemet, gyönyört és élvezetet vagy örömet, de kedve- zést vagy kegy(esség)et, hálát, elismerést és tekintélyt is.²⁵ A kharisz tövével meg- egyező további szóképzések iránya kettéválk a görög nyelv történetében: a legtöbb szó (például kharisziosz) a (földi) szerelemmel lesz kapcsolatos, míg a khariszma kifejezést fokozatosan lefoglalja a keresztény hagyomány a „kegyelmi adomány” jelentésre. A közös gyökerekkel induló hagyományok tehát az égi és a földi szere- lemhez hasonlóan különválnak, és ezzel alapjául szolgálhatnak egy olyan bipoláris világ létrejöttének, amelyről *A kecskében* is olvashatunk. Kifejthető lenne harma- dik hagyományként a bagoly alakú folt kapcsán Hedáját *Vak bagoly* című alkotásá- nak intertextuális hatása erre a novellára, amely regény majdnem minden Hajnóczy írás kapcsán mérvadó kapcsolódási pontot jelenthet, az utalás megemlítésénél több- re most mégsem vállalkozhat ez a dolgozat.

Mindezek után elmondhatjuk, hogy Hajnóczy Péter novellájában számos iro- dalmi és kulturális hagyomány összetalálkozásának lehetünk a tanúi. A találkozás

²⁵ Ha megnézzük a jelentésbővülés útját, érdekes módon azt látjuk, hogy a felsorolt jelentések szinte teljes egészében lefedik azokat a lehetőségeket, amelyek Hajnóczy novellájának első sorai kapcsán felvetődtek.

pedig elsődlegesen a címszereplő *kecske* motívumában megy végbe. A görög-római kultúra számára pozitív kecske-képhez viszonyítva a zsidó-keresztény hagyomány negatívan tekint a kecskére mint szimbólumra: a politeista antikvitás a kecske szarvában bőségszarut lát, bőrébe Athéné pajzsát csomagolja, emlője a főistent táplálja, mozgása a bacchanáliákat inspirálja; ehhez képest a monoteista antikvitás a bűnökért bemutatható áldozatként, Azazél démonának felajánlott helyettesítőként, a bujaság és a kéjvágy sátáni tobzódásának attribútumaként látja a kecskét. Amikor Jézusról Pál apostol úgy beszél, mint ószövetségi engesztelő áldozatról, a kecske negatív konnotációjának önkéntes vállalásáról is beszél. A kecske tehát egyszerre magasztos és alantas jelenség a két kultúra tükrében, ahogy a novella is a végletes ellentétek világában ábrázolja az összes szereplőt.

Végző soron úgy tűnik, hogy a leginkább koherens értelmezés az lehet, ha a kötet többi írásához hasonlóan itt is a fiúnak tulajdonítjuk egy szimbolikus olvasat során a jézusi karaktert, a kecskének pedig a menyasszonyét. Ebben az értelemben ismét azzal találjuk szembe magunkat, hogy Hajnóczy bizonyos mértékben elfogadja a biblikus, keresztény Jézus-képet, de markánsan hangsúlyozza az Istenembség teológiai fogalmának számára ambivalensnek tűnő voltát, és sajátos felfogása szerint új, magánmitológiát épít Jézus személye köré. Jézus emberségét, a kegyelmi, isteni szférákhoz képest a legnaturalisztikusabb és alantasabb formában ábrázolja, istensége, ha létezik egyáltalán, szinte kivehetetlenül távol esik a keresztény hit Krisztus-alakjától, akiben egységet alkot istenség és emberség.²⁶ Hajnóczy ambivalens Jézus-alakja csak az eksztázison keresztül képes bűnös emberségéből az isteni tisztaságba lépni. Ez az eksztázis rendszerint alkoholként jelenik meg az életműben, ebben a novellában pedig a nemi vágyban fejeződik ki. Ennek a Jézusnak a menyasszonya bizonyos szempontból minden kötetbeli elbeszélésben más, itt éppen a kecske lehet, a kecskén keresztül pedig Athéné szellemi jelenléte, Dionüszosz tobzódása vagy a gróf lányainak testi kíváнатossága a serdülő számára. Mindaz, amit a keresztény szem bűnnek titulál, a fiúnak a kecskében kíváнатossá válik. Hajnóczynál Jézus emberi alakjai a szenttel való találkozást mindig az eksztázisban keresik, miközben sajátos (ön)megváltásukat az emberség(ük) bűnéből új Logoszként (azaz értelmes szóként) sokszor azáltal viszik végbe, hogy szavakat keresnek és találnak saját történetük és emlékezésük elbeszélésére, tehát valamilyen módon szerzőkké válnak. A kecske szereplőből szöveggé és szóvá válik, amit az is mutat, hogy a novella címe-ként a mű identitásképző szimbólumává is lesz. Így a kecske után vágyódó kamasz fiú észrevétlenül eléri vágyának tárgyát, amikor megalkotja az olvasó számára narrátorként a visszaemlékező szövegét, a novellát, miközben ő is szereplőből narrátorrá válik. Vágyának elérése eksztázis Jézusnak, amely eksztázis egyúttal az írás (ön)megváltó funkcióját is beteljesíti, így születik meg a műalkotás.

²⁶ Ennek a tételmondatnak egyik eklatáns példája lehet a hagyatékban feltárt és nemrég posztumusz kiadást is megért *Jézus* című protonovellája a szerzőnek. (HAJNÓCZY Péter, *Jézus*, kiad. HOVÁNYI Márton, Jelenkor, 2011/11, 1183–1188.) – A közlést kísérő tanulmányomban ugyanennek a tételmondatnak a kifejtését is részben elvégzem a *Jézus* szövege kapcsán. (HOVÁNYI Márton, *Hajnóczy Péter Jézusa*, Jelenkor, 2011/11, 1178–1182.)